

Kronika vlastivědné práce

Deset let musejní práce na Jihlavsku

Zahledíme-li se zpět na práci, vykonanou v našich museích, vidíme za sebou veliký kus práce.

Hmotné škody způsobené válkou byly u nás nepatrné, neboť vítězná sovětská armáda střetla se zde již s rozvrácenými zbytky německých vojenských sil. Proto také musejní sbírky ve svém celku zůstaly ušetřeny. Těžké ztráty musejních exponátů na samém konci války zaznamenalo museum ve Žďáře nad Sázavou. Škody v jiných museích byly poměrně malé.

Dědictví, s nímž jsme přišli do nového života, je vcelku stejné ve všech našich museích. Snůška pečlivě sbíraného materiálu, svědectví nadšené a pilné minulosti, doby zakladatelů museí, která měla zcela odlišný názor na smysl a účel museí a tím i na veškeru musejní práci.

Musea byla svými exponáty zaměřena spíše k pýše města a na odiv cizinců než pro výchovu a poučení místního obyvatelstva, především pak mládeže. Přemíra materiálu o životě městské buržoasní společnosti, nedostatek materiálu, dokumentujícího život a práci nejširších vrstev, malá nebo žádná pozornost k otázce poznání přírody — to byl charakter našich museí. Na směsici museálií a antikvit uspořádané nebo spíše neuspořádané, bez jakékoliv ideovosti a bez výstavnických ambicí, stálo naše musejnictví. Proto také naše musea jsou před úkolem vyřízení a přehodnocení

svých sbírek a před novými rozsáhlými sběry a instalacemi exposic, vybudovanými na vědeckých základech.

Rok 1945 přinesl i našim museím velké obohacení, které však nebylo vždy právě k prospěchu, neboť musea, v převážné většině skrovných instalačních možnostech, byla obohacena, často zatížena sbírkovým materiálem namnoze cizí nebo prostě nezjistitelné proveniencí, nic neříkajícím o životě sběrné oblasti, často materiálem nehodnotným, ba přímo i nežádoucím.

Osvobození národa v roce 1945, které přineslo tolik převratných změn, přineslo i mnohým museím v našem kraji splnění základního požadavku pro musejní práci — instalační prostory. Museum v Mor. Budějovicích získává zámek, stejně tak i museum v Třebíči, ve Vel. Meziříčí, v Třešti a konečně i ve Žďáře, kde velká část rozsáhlého objektu někdejšího cisterciáckého kláštera byla přidělena a adaptována pro musejní potřeby okresního musea a musea knihy, které bylo vybudováno v roce 1957 jako pobočka Národního musea. Také museum v Havlíčkově Brodě získalo pro své účely krásné prostory v budově staré radnice, která je v budoucnu určena pro okresní museum. V Havlíčkově domě bylo v roce stého výročí úmrtí (r. 1956) vybudováno péčí Památníku národního písemnictví museum Karla Havlíčka Borovského.

Podle dnešního stavu mají přiměřené instalační prostory musea v Humpolci, v Mor. Budějovicích, v Polné, v Třebíči, ve Velkém Me-

ziříčí a ve Žďáře. Prostorově stísněná jsou muzea v Havlíčkově Brodě, v Novém Městě na Moravě, v Pacově a v Pelhřimově, naprosto nedostatečný prostor pro sbírky výstavní i základní včetně pracoven má Krajské museum v Jihlavě a Okresní museum v Telči.

Krajské museum v Jihlavě získalo dva starobylé renesanční domy v nejživějším středu města na náměstí, které byly adaptovány v rámci jihlavské památkové rezervace z prostředků státní památkové péče: Nejhonosnější jihlavský patricijský dům z let 1580–90, perla renesančního stavitelského umění a starý cechovní dům soukenický z počátku druhé poloviny šestnáctého století.

Zde musíme zaznamenat také musejní prostorové ztráty. V posledních letech ztrácí postupně Krajské museum v Jihlavě staré musejní prostory ve školní budově, jichž užívalo od svého založení v roce 1892, tedy více než šedesát let. Ztrácí je v době, kdy koná poslední přípravy k instalaci přírodovědecké expozice. Nezbyvá než instalovat přírodovědecké exponáty ve velkém přednáškovém a výstavním sále, který měl sloužit k plnému rozvinutí osvětové činnosti ústavu.

Jedním z důsledků přijetí zákona o krajském zřízení je také vybudování musejní sítě; v našem kraji přechází někdejší městské museum v Jihlavě do krajské správy. Dne 1. ledna 1952 stává se jihlavské městské museum zařízením KNV v Jihlavě, čímž je splněn základní požadavek pro rozvoj ústavu. Tím je ovšem také postaveno jihlavské museum před nové těžké úkoly, vyplývající nejen z nového pojetí musejní práce, ale především z rozšíření jeho sběrné oblasti na obě úpatí celé Českomoravské vysočiny, kraj sice stejných přírodních podmínek, ale odedávna dvou zemských celků, často odlišné historie a tím i jinak se utvářejících životních podmínek. Kromě úkolů, vyplývajících z těchto skutečností, přejímá ústav vůdčí úlohu v musejnictví kraje a má být všem museím okresním i městským k všestranné pomoci metodické po stránce ideové, odborné i organizační, nejza připraven náležitě k řešení svých vlastních problémů, neboť po-

čet odborných pracovních sil ústavu je nedostatečný. Krajské museum v Jihlavě je snad nejhůře vybaveným krajským museem v celém státě. Výstavní plocha ústavu činí sotva 1.000 m² včetně místností, užívaných dočasně krajskou galerií.

Po stránce personální je vybavení všech našich museí stále nedostatečné, i když musíme kvitovat velkou péčí o odborné musejní kádry. Vycházíme-li ze stavu v roce 1945, musíme konstatovat, že v celém Jihlavském kraji byl jediný odborný musejní pracovník z povolání, a to právě v jihlavském museu. Všechna ostatní muzea byla spravována nadšenými dobrovolnými pracovníky. Tento stav potrvál prakticky až do nedávna. Teprve lidová správa socialistického státu docenila význam museí, jakožto činitele výchovy širokých lidových mas a pochopila úlohu museí v převýchově dnešního člověka. Při obrovských úkolech v budování socialismu jsou dány veliké možnosti i rozvoji musejnictví v našem kraji, které bylo až přespříliš zanedbáváno. K ideálnímu stavu, aby každé okresní museum a z museí městských ta největší měla svého odborného pracovníka, je ovšem daleko. Znamenalo by to, že v Jihlavském kraji by bylo potřebí 12 odborných musejních pracovníků pro 12 okresních museí, mimo kádr odborníků pro museum krajské. Dnešní stav je takový, že toliko šest venkovských museí v našem kraji má musejního pracovníka z povolání. (Moravské Budějovice, Pacov, Polná, Telč, Třebíč, Humpolec a Žďár), z nichž toliko 3 jsou plně odborně kvalifikováni. V Krajském museu jsou pak čtyři odborní pracovníci; kromě nich má ústav vlastní technický, administrativní a pomocný personál (celkem 11 zaměstnanců). Ze všech odborných musejních pracovníků v kraji je jen jediný přírodovědec (zoolog). Aby Krajské museum v Jihlavě mohlo plnit svoji funkci včetně metodické pomoci okresním museím, potřebuje ještě geologa, mineraloga, botanika, archeologa, historika feudalismu, historika umění a ekonoma mimo pracovníky technické (propagátora, konservátora a restaurátora). Okresní muzea, pokud instalační možnosti v současnosti a sbírkové

fondy tomu odpovídají, potřebují 8 odborných sil různé vědecké erudice, při čemž je počítáno s dvěma odbornými pracovníky pro okresní museum v Mor. Budějovicích a v Třebíči vzhledem k většímu rozsahu těchto ústavů, které dle nových musejních směrnic rozsahem sbírkových fondů mohou si činiti aspiraci na I. kategorii v síti okresních museí.

Dnešní úkoly, kladené na musea, vynucují si stále odbornějšího vedení a proto je třeba obsazovati místa odborně kvalifikovanými silami. Proto také dlouhodobý výhledový plán počítá s deseti až dvanáctičlenným kolektivem odborných, resp. vědeckých pracovníků při Krajském museu v Jihlavě a s tímto konečným obsazením okresních a městských museí odbornými kádry: Dačice — historik, Havlíčkův Brod — historik, Polná — historik, Humpolec — národopisec, Kamenice — historik, Ledč — historik, Mor. Budějovice — archeolog a zoolog, Pacov — historik, Pelhřimov — historik, Třebíč — historik umění a geolog, Telč — národopisec, Vel. Meziříčí — mineralog, Žďár — historik, Nové Město — národopisec.

V rámci musejní spolupráce a k metodické pomoci ideové i odborné všem museím v kraji svolává Krajské museum v Jihlavě čtvrtletní aktivity, na nichž se řeší všechny všeobecné i místní časové musejní problémy. Odborní pracovníci krajského musea vykonávají patronátní funkci k okresním a městským museím a navštěvují svá musea nejméně jedenkrát za rok. Při dokonalém vybavení krajského musea odbornými pracovníky stane se v budoucnosti metodická pomoc jedním z hlavních úkolů ústavu.

Pokud se týče vlastní pracovní náplně krajského musea, zaměřují pracovníci svoji činnost na pole průzkumu spojeného se sběrem materiálu přírodovědeckého, archeologického, historického i národopisného a na doklady dělnického hnutí a budování socialismu. Průzkum archeologický se soustřeďuje především na jižní a jihovýchodní oblast kraje, průzkum národopisný na oblasti nejméně narušené, kterými jsou nejhornatější části Českomoravské vysočiny. Průzkum přírodovědný omezuje se na průzkum zoologický. Ústav je zapojen do celo-

státní akce výzkumu avifauny a provádí kroužkování ptáků. Jednotliví odborní pracovníci mají stálé styky s vědeckými ústavy.

Z okresních museí podílí se museum v Mor. Budějovicích na archeologickém průzkumu Paliardiho hradiska v povodí Želetavky velmi činnorodě. Neméně záslužný podíl měl ústav na průzkumu slovanského mohylníku ve Vysocha-
nech, kteroužto akci prováděl Archeologický ústav ČSAV v Brně.

Výsledkem musejnické práce jsou především expozice. V Krajském museu v Jihlavě bylo započato s instalací expozic, jakmile stav adaptačních prací v nových budovách ústavu to alespoň částečně dovolil. Tak v rámci květnových jubilejních dní byla v roce 1953 otevřena v sedmi musejních síních obrazárna musea, která se 1. lednem 1955 osamostatnila jako Krajská galerie Vysočiny. V roce 1954 byla instalována síň archeologická, národopisná a další dvě síně oddělení historického. V kouzelném pozdně gotickém interiéru protilehlého domu, který bude v budoucnosti zapojen do souvislosti s hlavními budovami krajského musea podzemní chodbou, v níž bude instalována středověká jihlavská havířská štola, byla v roce 1955 instalována expozice dělnického hnutí. Tato expozice splyne s expozicí období kapitalismu. V roce 1956 se uskutečnila expozice zoologie a expozice období feudalismu. V roce 1958 bude vybudována expozice kapitalismu a expozice výstavby socialismu.

Z museí okresních instalovala v uplynulém desetiletí nové expozice především ta musea, která po vítězném roce 1945 získala zámecké prostory (Mor. Budějovice, Třebíč, Třešť, Vel. Meziříčí a Žďár n. Sáz.); z ostatních rozšířilo se prostorově museum polenské. Žádné z jmenovaných museí však nemá expozice vybudované dle moderních museologických zásad ideových a výtvarných. — Musea v Třešti a ve Vel. Meziříčí dokumentují ve svých expozicích bojů za lepší život, jaké těžké oběti na životech přinesl i náš kraj, třebaže jej hrůzy války v celé své šíři minuly. Právě v těchto městech vyvrcholilo na samém sklonku druhé světové války nacistické běsnění. Dosud žádné z našich museí nezachytilo zdárně ve svých

exposicích obraz dělnického hnutí a budovatelejšího úsilí současnosti; sběr materiálu provádí se však všude.

Z venkovských museí jediné museum v Mor. Budějovicích má bohaté sbírky archeologické, nejlepší expozici starých řemesel a oddělení zemědělské; význam museí v Humpolci, Novém Městě na Mor. a v Telči spočívá v bohatství národopisném. Museum v Polné je významným památkem velké minulosti města, jmenovitě v době obrozenské. Museum v Pacově je zaměřeno k velkým svým rodákům: básníku Antonínu Sovovi, malíři Janu Autenbrubrovi a Janu Vojnovi. Pelhřimovské museum je ryze historické a dokumentuje bohatě minulost tohoto královského města. Třebíčské museum uchovává tradici trebičského belle-máriství a má velké bohatství uměleckohistorické. Museum ve Vel. Meziříčí má nejlepší instalační možnosti, pěknou expozici mineralogickou, ornithologickou a národopisnou. Museum žirovnické se buduje jako speciální museum perletářské.

Celkem je v Jihlavském kraji 25 museí. Je to stav nadbytečný, zvláště když některé z těchto museí trpí zbytečně sběrnou oblast, nemajíce ani potřebné instalační prostory, ani dostatek exponátů a což je nejmudnější, ani vůli k životu. Některá musea jsou převážně nebo výlučně zaměřena k vynikajícím místním osobnostem (Havlíčkovo museum v Havl. Brodě, Museum Otakara Březiny v Počátkách a v Jaroměřicích, Museum Fr. B. Zvěřiny v Hrotovicích a Fibichova pamětní síň ve Všebořicích).

V rámci své osvětové činnosti pořádají musea výstavy na nejrůznější témata. — Již někdejší jihlavské Městské museum, které nemělo výstavních možností ve vlastních prostorech, připravilo řadu výstav především z musejního materiálu (Zaniklá řemesla, Staré umění, k oslavám sedmistého výročí města Jihlavy, v roce 1949 pak výstavy: Stará Jihlava a Jihlavské hornictví). Již v prvním roce otevření Krajského musea, v roce 1953, bylo instalováno 11 výstav. Za pět let své činnosti uspořádalo krajské museum desítky výstav, z nichž byly nejvýznamnější: Vývoj železářství na Vysočině, Práce krajského musea očima objekti-

vu, Jihlava v době husitské a Jihlava včera; dnes a zítra. — Výstavní činnost Krajského musea je bohatá a přispívá podstatně k tomu, že ústav je považován za významného kulturního činitele v městě.

Také ostatní musea Jihlavského kraje vykazují v údobí uplynulých let při celkově špatných výstavních možnostech dobrou výstavní činnost, k níž přispívá i krajské museum vlastními putovními výstavami.

K osvětové činnosti Krajského musea v Jihlavě patří i vlastivědné vycházky s místní historickou a památkovou tematikou. Počínaje rokem 1952 pořádá ústav ročně v jarním a podzimním cyklu deset vlastivědných vycházek, které se těší všeobecné oblibě. — Myšlenka vlastivědných vycházek setkává se s odezvou i v jiných museích Jihlavského kraje.

Přednášková činnost Krajského musea vyvíjí se jednak samostatně, jednak ve spolupráci s krajskou odbočkou Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, kde všichni odborní zaměstnanci ústavu spolupracují jako lektori. Vypracovali vlastní krajská přednášková témata a absolvují přednášky po celém kraji. Tzv. Kulturní pátky, jichž pro zimní sezonu připraví Krajské museum vždy třináct, jsou pestrým výběrem ze širokého světa musejní práce. V rámci Kulturních pátků pořádá Krajské museum dvakrát do roka t. zv. Maturitu z vlastivědy, která má za cíl přiblížit zejména mládeži musejní práci. — Venkovští musejní pracovníci jen ojediněle vykazují dobrou přednáškovou činnost.

K oslavám sedmistého výročí města Jihlavy v roce 1949 uspořádalo Krajské museum starobylý havířský průvod, který znovu ožil ke Dni horníků v r. 1957. Každoročním uspořádáním havířského průvodu stane se Krajské museum uchovavatelem jihlavské hornické tradice.

Činnost vlastivědných kroužků, které při dobrém vedení mohou vykonati mnoho prospěšné práce, není při museích stále rozvinuta tak, jak by bylo třeba; význam kroužků není docenován, takže výsledky jsou v celku úměrné skrovné práci.

Také publikační činnost museí Jihlavského kraje při retrospektivním pohledu na uplynulá

léta není taková, jakou bychom si ji přáli; vždyť je povinností každého vědeckého pracovníka, tedy i pracovníka musejního, zveřejňovati výsledky své práce. Vinu zde nelze svalovati jen na potíže vydavatelské, s nimiž se setkáváme pro nedostatek papíru. Vždyť i drobných prací, pro které by se v různých časopisech našlo místo, vychází z našeho kraje velmi poskrovnu.

Z tohoto důvodu podjalo se Krajské museum úkolu vydávat vlastivědný sborník, který by otevřel své stránky regionální vlastivědné práci i práci vědecké, práci vlastivědné v nejširším smyslu slova, aby se stal pomocníkem v budovatelském úsilí a pojítkem mezi vlastivědnými pracovníky a vychovatelem nových kadrů. Od roku 1956 vydává Krajské museum Vlastivědný sborník Vysočiny. Je žádoucí, aby také z okresních museí vycházela vlastivědná literatura, ročenky, katalogy, sborníky, studie a pod. — Musea Jihlavského kraje vykazují na účtě vydavatelské činnosti od r. 1945 celkem asi 25 povětšinou drobných publikací, jichž výčet je zahrnut do stati na jiném místě Sborníku.

Krajské museum a mnohá musea okresní i městská spolupracují s místními kulturními složkami a školami i ústavy; zejména Krajské museum má živý kontakt s kulturním děním a s vědeckými ústavami. Tak v celku plní musea Jihlavského kraje, pokud mají pracovníky, svoji základní funkci: býti ústavami vědeckými a kulturně osvětovými. Zlepšením personálního stavu v museích Jihlavského kraje, jmenovitě v museích okresních, stanou se i tyto ústavy ohnisky vlastivědné práce ve své oblasti nejen obrazem svých exposic, ale i v činnosti výstavní a přednáškové a také v činnosti badatelské a publikační.

Dnešní době vděčíme za pochopení a ocenění musejní práce v našem kraji. Jistě léta příští přinesou další podporu našemu musejnictví posílením novými odbornými pracovníky a zlepšením instalačních a pracovních podmínek. Bude na musejních pracovnících, aby byli právi pochopení významu své práce, aby sami správně vždy chápali své poslání, aby majíce za úkol býti průvodci zobrazením vý-

voje přírody i společnosti, věděli především sami, že vývoj není shlukem nezávislých jevů, ale sřetězeným celkem jevů vzájemně se podmiňujících.

Arnošt Kába

Nová organisace archivů Jihlavského kraje

Státní archiv v Telči

a) I. oddělení

Státní archivy jsou v podstatě archivy nového typu. Vznikaly jako krajské archivy spolu s decentralisací lidové správy v letech 1949 až 1950. Přesto, že byly budovány teprve od této doby, jsou výsledkem delšího předchozího vývoje. Již před válkou se totiž vyskytovaly hlasy v odborných archivních kruzích, které protestovaly proti centralisaci veškerého materiálu do hlavních zemských měst a poukazovaly na to, že centralisace nepřispívá k náležitému zajištění a evidenci archivního materiálu a neposkytuje v dostatečné míře předpoklady pro progresivní rozvoj archivnictví.

Základy k účelné decentralisaci archivů byly položeny již v roce 1947, kdy archiv ministerstva vnitra v Praze zřídil exposituru v Liberci. Bylo též uvažováno o zřízení obdobných expositur ve východních, jižních i západních Čechách, které by soustřeďovaly a odborně zpracovávaly především archiválie nižších soudních a politických úřadů ve svých oblastech. Tím více bylo uvítáno krajské zřízení, které umožňovalo budování krajských archivů pod správou krajských národních výborů.

V Jihlavském kraji došlo ke zřízení krajského archivu v prosinci 1950. Vedením archivu byl pověřen Dr. Vladimír Voldán. Hlavním úkolem archivu bylo přejímání fondů, dislokovaných podle krajské proveniencie, do depositářů v telečském státním zámku, jejich odborné pořádání a první thematické průzkumy. Na archiv byly však kladeny i jiné úkoly, jako je vykonávání archivní péče v kraji a budování sítě okresních i místních archivů, revise spisoven úřadů i podniků a rozsáhlé skartační akce. Při tomto velkém pracovním zatížení nesměl archiv ztráct ze zřetele, že se má po-

stupně stát vědeckým ústavem a ohniskem historické práce v kraji. Vzhledem k potřebám badatelů bylo záhy přikročeno k inventarisaci nejdůležitějších fondů, prohlubovány tematické průzkumy a bylo pečováno o doplňování archivních materiálů novými dokumenty.

Dnem 1. září 1954 byl archiv převzat ministerstvem vnitra a přeměněn ve Státní archiv. Nově zřízené archivní oddělení krajské správy ministerstva vnitra v Jihlavě převzalo všechny dohlédací, organizační a skartační funkce. Později, dnem 1. ledna 1956, převzalo ministerstvo vnitra i zemědělsko-lesnické archivy a vytvořilo z nich II. oddělení státních archivů. O činnosti II. oddělení StA Telč pojednává samostatný referát.

Organizační změny archivní práci velmi prospěly. Jelikož se již práce netříví na množství drobných úkolů, je možno počítat s tím, že do konce pětiletky budou zinventarisovány všechny fondy archivu a bude vydán tištěný Průvodce po fondech archivu pro potřeby naší badatelské veřejnosti.

Zatím je možno, což je účelem článku, pouze informativně seznámit veřejnost s bohatstvím fondů archivu. Poněvadž půjde o nastínění povšechného obrazu a představy o možnostech studia v jednotlivých nejdůležitějších fondech, nebudou uváděny žádné technické a číselné údaje.

Základem I. oddělení Státního archivu jsou písemnosti politických, finančních a soudních úřadů I. a II. instance, působících na území dnešního Jihlavského kraje. Jsou to tedy převážně materiály od roku 1850.

Fondy politických úřadů jsou velmi významné pro poznání sociálního, hospodářského a kulturního vývoje okresu, zvláště spisy prezidiální, obsahující i cenné dokumenty k dělnickému hnutí. Najdou se tu instrukce, jak postupovat proti stávkujícím dělníkům, vzácné výtisky letáků a ilegálních časopisů a pod. I v signaturách, pod nimiž jsou vedeny spolkové záležitosti a věci sociální péče, je možno najít cenné materiály. Ve StA Telč jsou uloženy fondy okresních úřadů z české části Jihlavského kraje, kdežto fondy moravských okresních úřadů spravují dosud okresní archiváři.

Některé otázky hospodářských dějin se dají detailně sledovat pouze v materiálu finančních úřadů I. instance — na př. třídní rozvrstvení přímých daní nebo růst či pokles životní úrovně a kupní síla obyvatelstva sledováním daní spotřebních. Bohužel fondy finančních úřadů z obvodu dnešního Jihlavského kraje se dochovaly pouze troskovitě. Přesto najde badatel leckdy unikátní pramen, na př. popisy továrnických objektů a strojového zařízení.

Velké kvantum materiálu tvoří registry okresních soudů a krajského soudu Jihlava. Pro badatele tu jsou nejvýznamnější spisy trestní agendy pro bohatý materiál k sociálním dějinám a dějinám dělnického hnutí. Nejzávažnější materiál je ovšem ve spisech krajského soudu Jihlava, cenné dokumenty jsou dále ve fondu okresního soudu Jihlava, který fungoval do roku 1897 jako delegovaný soud pro obvod jihlavského krajského soudu v tiskových deliktech. Fondy ostatních okresních soudů poskytují daleko méně dokumentů. Význam mají ovšem i spisy civilní agendy, hlavně spisy pozůstalostní, které — většinou velmi dobře dochované — jsou ve svém celku velmi významným pramenem k sociálním a hospodářským dějinám, neboť poskytují bohatší údaje než jsou zápisy v pozemkových knihách a v úmrtních matrikách.

Mezi soudní materiály patří též staré pozemkové neboli gruntovní knihy, vedené vrchnostenskými úřady a magistráty (v archivu nejstarší od roku 1523), od nichž tyto knihy převzaly okresní soudy a většinou pokračovaly v zápisech až do založení nových pozemkových knih v sedmdesátých letech 19. století. Státní archiv zatím spravuje pouze gruntovní knihy z moravské části kraje. Gruntovní knihy jsou velmi významným pramenem k dějinám vývoje pozemkové držby zejména na vesnici, pro studium sociální skladby vesnice a diferenciací jejího obyvatelstva i pro bádání národopisná a místopisná. Pro hospodářské dějiny mají zejména význam údaje o cenách nemovitostí.

Neživé církevní matriky, soustředěné v archivu ze všech matričních obvodů Jihlavského kraje, jsou zatím využívány převážně pro

genealogická studia. Jsou, ovšem velmi cenným historickým pramenem. Mohou podat zprávy nejen o životních datech jednotlivců, ale v souhrnech i přehledy populačního vývoje našich obcí i širších oblastí, pohybu obyvatelstva, jeho sociálního rozvrstvení a pod. Matriky jsou v archivu soustředěny z období 1599 (nejstarší jihlavská) až do počátku sedmdesátých let 19. století.

Dalším významným fondem StA jsou písemnosti premonstrátského kláštera v Želivě, který byl založen jako klášter benediktinský asi v roce 1144 (Novotný, České dějiny, I 2, str. 698, pozn. 1 a I 3, str. 85 n.). Roku 1149 vystřídali benediktiny premonstráti. Nejstarším originálem je však až pergamenová listina krále Václava I. pro klášter Želiv z roku 1233. Listiny jsou pro nejstarší dějiny kláštera hlavním pramenem; do roku 1526 je dochováno 74 kusů. Aktový materiál začíná od 17. století, ve velké masce však už od počátků 19. století. Poskytuje dobré podklady ke studiu života venkovského lidu na želivském panství. Z rukopisů jsou nejcennější hospodářské instrukce a selský řád ze 17. století.

Všechny uvedené fondy jsou již dnes badatelům dobře přístupné. Inventárně jsou již zpracovány pozemkové knihy, matriky, většina soudních fondů, z fondů politické správy okresní úřady Pelhřimov a Humpolec, krajský úřad Jihlava (z něhož se dochoval jen zlomek) a několik drobnějších fondů. K inventářům byly vypracovány úvody, kde badatel najde důležité údaje o dějinách instituce, z jejíž činnosti fond vznikl a výsledky tematických průzkumů. Trestní spisy z fondu krajského soudu se zpracovávají též katalogisacně. Všechny výsledky práce archivu jsou badatelům ochotně předkládány. K dispozici je dále odborná knihovna o více než 10.000 svazcích, která se stále doplňuje nově vydávanými publikacemi i případnými nákupy antikvárními.

Robert Randýsek

b) I I. o d d ě l e n í

Základem zemědělsko-lesnického oddělení státního archivu jsou písemnosti, které vznikly z činnosti býv. velkostatků. Archivy velko-

statků se obvykle skládají ze tří částí; z písemností rodinných, hospodářských a vrchnostenských. Feudální velkostatek totiž vykonával na svém území až do r. 1849 veškerou veřejnou správu politickou, soudní a berní, kontroloval školství a svým patronátem ovlivňoval i život církevní. Jestliže nám rodinné archivy majitelů dávají obraz života tehdejší vládnoucí třídy a politických vztahů obecně historického významu, ukazuje nám patrimoniální (vrchnostenský) archiv život poddaného lidu v celé šíři.

Třetí část velkostatkového archivu tvoří vlastní agenda hospodářská. Tu je možno studovat metody zemědělské a lesní praxe v několika posledních stoletích. Zvláště důležité jsou archivní prameny k poznání dějin lesa, neboť v tomto oboru dlouhodobý výrobní cyklus vyžaduje znalosti a zkušenosti opravdu staleté. V novější době pronikají i na náš feudální velkostatek tendence kapitalistického hospodaření; vedle starších pivovarů se zakládají různé manufaktury, zřizují se sklárny a *hamry*, do vlastní zemědělské ekonomie se postupně zavádějí stroje a nové výrobní metody, takže můžeme studovat i pronikání kapitalismu do zemědělství a změny, které v souvislosti s tím nastávaly v životě venkova.

Až do r. 1945 zůstaly tyto archivy majetkem býv. velkostatkářů, přestože se jejich písemnosti týkaly z převážné části života pracujícího lidu. Státní zemědělský archiv, zřízený po první světové válce při ministerstvu zemědělství, musel svůj zájem o tyto archivy omezovat na činnost poradní a badatelé do nich měli přístup jenom z dobré vůle majitele. Po osvobození bylo možno velkostatkové archivy převzít do majetku státu, většinou však k tomu chyběly odborné síly. Na území nynějšího Jihlavského kraje byla situace zvláště svízelná, neboť na Vysočině nebylo tak rozsáhlých majetků s dobře vybudovanými archivy, jak tomu bylo na př. v jižních Čechách. V četných, po kraji rozsetých a dopravně nesnadno přístupných zámcích býv. velkostatkářů byly archivy v prabídném stavu a od první pozemkové reformy se jim většinou už nevěnovala žádná péče.

Ale ani místní orgány, které přebíraly zámecké budovy po konfiskaci, neměly namnoze pochopení pro jedinečnou cenu získaných dokumentů, a to hlavně proto, že byly psány z velké části německy. Zásahu o zachování těchto nenahraditelných archiválií měli především místní vlastivědní pracovníci, kteří je často zachraňovali bezprostředně před zničením a odnášeli nebo odváželi do improvizovaných skládků.

Na české straně kraje probíhalo zabezpečování archiválií — t. j. vyhledávání a zajišťování nejen v zámcích, ale i na půdách hospodářských budov, v kolnách, ve sklepeních nebo i u soukromých držitelů — z iniciativy jindřichohradeckého archiváře Dr. Trásky a za pomoci musejníků (Humpolec) a městských archivářů (Počátky). Na straně moravské byl hlavním organizátorem zabezpečovacích prací třebíčský Dr. Sameš, s nímž spolupracovali prof. Jech z Mor. Budějovic a Dr. Křížek z Dačic. V Třebíči, v Mor. Budějovicích a ve Žďáře pak byly zřízeny oblastní zemědělské archivy, jež ovšem zůstaly ještě dlouho personálně neobsazeny a byly i nadále spravovány jen místními dobrovolnými pracovníky za organizačního vedení státního archivu zemědělského v Praze.

V Třebíči byly první velkostatkové archivy svázeny do okresního archivu. Tam byl v letech 1945—46 přivezen první materiál ze Sadku a z Budišova, jenž spolu s archivem třebíčského velkostatku vytvořil základ budoucího oblastního zemědělského archivu. Od 1. ledna 1952 byl pak při nové organizační úpravě přičleněn s názvem zemědělsko-lesnický archiv ke správě lesního hospodářství v Jaroměřicích. Svázal se zachraňovaný materiál z blízkosti Třebíče, později byl převezen i archiv Collaltů z Brtnice a z Uherčic spolu s archivy menších collaltovských statků, a archivy velkostatků z Batelova a Třeště. Materiál byl čištěn a vysušován, částečně tříděn a prozatímne spisován.

Od 1. ledna 1956 převzalo býv. zemědělsko-lesnické archivy ministerstvo vnitra a vytvořilo z nich v rámci jednotné úpravy československého archivnictví II. oddělení státních archivů. Teprve od tohoto data bylo třebíčské

pracoviště personálně obsazeno dvěma systemisovanými silami (vedoucí prom. hist. M. Ježková), takže bylo možno přikročit k soustavné práci.

V Mor. Budějovicích prováděl zabezpečovací svozy a první práce v poválečných letech tehdejší správce musea prof. Jech se svými spolupracovníky. Archivy byly uskladněny v budově zámku, v němž je jinak instalováno museum. Od 1. dubna 1953 byl archiv personálně obsazen systemisovaným pracovníkem a organizačně přičleněn ke správě lesního hospodářství v Jemnici. Vedoucím pracoviště se stal pisatel této zprávy, jenž byl od 1. I. 1956 jmenován také vedoucím II. oddělení Státního archivu. Mezi fondy tohoto pracoviště jsou archivy velkostatků Mor. Budějovice, Budeč, Budišovice, Budkov, Hostim, Jaroměřice n. Rok., Jemnice, Lesonice, Police, N. Syrovice, Šašovice-Krásonice, Dalešice-Hrotovice, a archivy lesních závodů. Při archivním odd. KS-MV v Jihlavě jsou deponovány fondy Dačice, Český Rudolec a Herálec, v Telči je archiv velkostatku Telč.

Ve Žďáře byl zřízen býv. oblastní archiv zemědělský r. 1948 po uvalení národní správy na statky Z. R. Kinského a byl umístěn v 1. poschodí zadní zámecké budovy. Základem se stala registratura býv. velkostatku a lesního úřadu žďárského a přibyslavského s připojenými statky Vojnovým Městcem, Polnou a Pohledem. První zařizovací práce tu konali Dr. J. Nožička a St. Stanka ze státního archivu zemědělského v Praze, kteří do Žďáru převezli také archivy býv. velkostatků z Jimramova, Chotěboře, Křetína, Rozsochatce a Osové Bítýšky.

V práci pak pokračoval první stálý archivář Dr. Met. Zemek, jenž byl ustanoven dne 30. 5. 1951. Téhož roku na podzim byl dovezen archiv moravskokrumlovský, archiválie Radešína, Moravce, a registratura velkostatku Malče. Při nové organizační úpravě byl archiv od 1. I. 1952 přičleněn ke správě lesního hospodářství ve Žďáře a dostal ještě jednu výpomocnou sílu.

V r. 1952 byly provedeny další svozy: Červená Řečice, N. Rychnov, Horní Cerekev, Što-

ky, Ledec, Okrouhlice, Větrný Jeníkov, Světlá nad Sázavou, Nové Město na Moravě a část Polné-Přibyslavi. Teprve potom bylo možno přikročit k ukládání a hrubému třídění svezenných fondů. První dvě byly opět odpojeny při reorganizaci od 1. I. 1956 a třetí byla zlikvidována převezením do Žďáru. Dnes je žďárské pracoviště obsazeno dvěma systemisovanými silami (vedoucí prom. historik. K. Horák).

Vedle úkolů, které souvisí s archivním zpracováním a vědeckým, hospodářským a politickým využitím uzavřených historických fondů, je II. oddělení státního archivu pověřeno také úkoly sdruženého podnikového archivu pro závody ministerstva zemědělství a lesů, takže se v jeho fondech zachovává kontinuita hospodářských dějin těchto výrobních oborů od dob nejstarších až po stále narůstající přítomnost.

Pracovní úkoly II. oddělení jsou jednak po-

vahy obecné, jednak specifické. Pořádací a evidovací práce jsou znesnadněny tím, že dosud není skončena delimitace materiálu podle krajů, a ovšem také okolností, že pracoviště a sklady II. oddělení dosud nebyly soustředěny na jedno místo, aby se mohly uplatnit kolektivní metody archivní práce. Pracovníci II. oddělení t. č. spravují asi 3.500 běžných metrů archiválií, jež svým původem sahají od 16. stol. do přítomnosti. Pětiletý plán oddělení předvídá dokončení základních pořádacích prací a vydání Průvodce po archivních fondech. I když naše archivy slouží výzkumným ústavům a badatelům již dnes, bude potom jejich bohatství materiálu zpřístupněno celé veřejnosti ještě víc, aby z něho mohla čerpat nejrozmanitější poučení pro poznání historie i pro použití hospodářské a politické.

František Marek